

De restauratie van het Burchtcomplex te Leiden

HEERENLOGEMENT KREEG ALS CENTRALE BIBLIOTHEEK WAARDIGE BESTEMMING

Op 4 juni onthulde *H. J. de Koster*, president van Europa Nostra in Leiden de plaque, die behoort bij het diploma van Verdienste, waarmee de gemeente Leiden onlangs is onderscheiden. Leiden kreeg die onderscheiding voor de opmerkelijke restauratie van het Burchtcomplex, waaraan wij hiernaast een artikel wijden. Europa Nostra is een particuliere internationale organisatie ter bescherming van het culturele erfgoed van Europa. Heemschut vertegenwoordigd ons land bij Europa Nostra op bestuursniveau.

Op het punt waar de Oude en Nieuwe Rijn samenvloeien bevindt zich, op een door mensenhanden opgeworpen heuvel, de Leidse Burcht uit het midden van de 12e eeuw. Aan de voet van de heuvel ligt het zogenaamde Burchtcomplex.

In 1976 werd met de restauratie en renovatie van dit stadsdeel begonnen. De voltooiing werd in 1981 officieel gevierd met de opening van de bibliotheek door H.M. de Koningin. Vijf jaar werd er gewerkt aan dit stadsvernieuwingsproject in het hartje van historisch Leiden; een project dat alleszins een prijs/medaille verdient.

ARENT ARENTSZ VAN 'S-GRAVESANDE

Alvorens de geschiedenis van het Heerenlogement te beschrijven, eerst iets over de vermoedelijke architect van dit pand.

Over het leven van *Van 's-Gravesande* is niet veel bekend. Hij werd waarschijnlijk rond 1599 geboren. In 1633 wordt hij voor het eerst genoemd als 'schrijverker ende teykenaar' bij de bouw van het Huis Honse-laarsdijk, dat in opdracht van Frederik Hendrik werd gebouwd. In 1636 wordt hij door de Vroedschap van Den Haag aangesteld als 'opseynder ende contrerolleur', de rechterhand van de 'fabryck'. (De fabryck is wat men tegenwoordig hoofd van Publieke of Openbare Werken zou kunnen noemen.) Op 1 mei 1638 werd Van 's-Gravesande benoemd tot 'fabryck' van Leiden voor de periode van vijf jaar. Hij zou dit tot zijn ontslag in 1655 blijven. De functie bestond uit het opzicht over de stadsgebouwen, het leveren van ontwerpen en het begeleiden van de bouw, alsmede de verantwoording over de financiën hiervan. Als stadsbouwmeester kan hij dan ook als ontwerper van een aantal openbare (bruggen, poorten e.d.) en semi openbare (Heerenlogement) gebouwen beschouwd worden. De ontwerpen van de Lakenhal en de Marekerk, beiden uit 1639/40, zijn met zekerheid van zijn hand. Naast zijn werkzaamheden voor de stad had Van 's-Gravesande nog een particuliere praktijk. Van zijn hand zijn hoogstwaarschijnlijk Rapenburg 2, en 50 en Noordeinde 50. Ook buiten Leiden werkte hij, voorbeelden zijn het stadhuis van Middelharnis en de Wittevrouwenpoort te Utrecht. In 1655 werd hij door de stad Leiden ontslagen. De aanleiding was in feite een onbe-

Voorgevel Heerenlogement vanaf De Burcht gezien. Linksvoor het koetshuis; daarachter aangepaste nieuwbouw t.b.v. de bibliotheek. Rechtsvoor een 18e eeuwse pand met 19e eeuwse erker, behorend bij de Burchtzalen. (Foto Gemeente Leiden)

duidend voorval. Zijn dienstbode, beticht van diefstal, beschuldigde haar meester op haar beurt van overspel met haar. Eerst werd Van 's-Gravesande op nonactief gesteld, maar een maand later werd hij ontslagen: '... niet alleenlick om sijn aergerlick leven, maer oock om de nalatichheit ende tegenkomste van syne besworene instructie bij hem gepleecht...' Het overspel was een goede aanleiding, niet de reden tot zijn ontslag. Intriges, naijver of geknoei met stedelijke gelden liggen waarschijnlijk ten grondslag aan zijn val. Hij vertrok naar Middelburg om daar als stadstimmerman te assisteren bij de voltooiing van de Oosterkerk, waarbij hij in 1651 ook al om advies was gevraagd. Hij stierf echter in 1662 en heeft het einde van de bouw (1667) niet mogen beleven.

GESCHIEDENIS

In 1651 kocht de stad Leiden van Claude Lamoral, prins van Ligne, het burggraafschap bestaande uit de Burcht, omliggende gronden en enkele rechten, waaronder het begeerde tolrecht, voor de lieve som van 70.000 gulden. Lamoral was in Noord-Frankrijk gevangen genomen en had voor zijn vrijlating losgeld nodig.

Aan de voet van de Burcht liet de stad in 1652 een nieuwe herberg bouwen. Bestaande bebouwing werd gedeeltelijk afgebroken en oude muurdelen en materialen werden bij de nieuwbouw gebruikt. Al in 1658 werd de herberg uitgebreid. Aanvankelijk was er sprake van een voor- en achterhuis. Bij de uitbreiding van 1658 moet de galerij voor de z/w en z/o-gevel van de binnenplaats zijn

aangebouwd. In 1662 werden er nog eens 3 beneden en 2 bovenkamers toegevoegd. Het complex bestond tenslotte uit drie vleugels met een verdieping en één met een enkele woonlaag. In het midden een binnenplaats, welke in de loop van de eeuwen steeds voller werd bebouwd. Naast herberg deed het logement ook dienst als venduhuis voor de stedelijke veilingen.

In de 19e eeuw werd er ook nog een theater ondergebracht. In de ruimte links van de hoofdingang (bekend als de Jacoba- of Leidsezaal) werd een toneelzaal ingericht. De achtergevel werd gedeeltelijk afgebroken en door middel van gietijzeren pilaren gestut; de theaterzaal werd uitgebouwd op de binnenplaats.

In deze eeuw raakte het pand steeds meer in verval, vooral toen het dienst ging doen als opslag, dancing e.d.

De eerste restauratieplannen dateren uit de dertiger jaren van deze eeuw. Het gebouw werd in de oorlog echter gevorderd en de architect moest onderduiken.

OPNIEUW HERGEBRUIK IN JAREN 70

In het kader van stadsvernieuwingsplannen ging men begin jaren zeventig opnieuw de mogelijkheden van restauratie en hergebruik onderzoeken. Voorwaarde voor toekenning van subsidie was dat er een passende bestemming voor het pand zou zijn. Door de toevoeging van de nieuwbouw (het totale oppervlak is nu ca. 5.000 m²) waarvoor natuurlijk uit een andere pot gesubsidieerd moest worden, bleek er voldoende ruimte om de Centrale Bibliotheek Leiden in het complex onder te brengen. In 1976 werd er een begin gemaakt met de restauratie, d.w.z. consolidatie. Dit hield voornamelijk herstelwerkzaamheden aan de kappen in. Vlak daarna brak er echter brand uit, waarbij veel verloren is gegaan. (Een week later gingen ook de Burchtzalen in vlammen op.) Er werd besloten, ondanks de grote schade, de restauratie voort te zetten. De subsidie-aanvragen werden in een versneld tempo voorbereid en de toestemming van G.S. van Zuid Holland werd zelfs per expresse aan de gemeente gezonden. Intussen had de gemeente percelen en gronden weten op te kopen (o.a. het zogenaamde Van der Heidecomplex) en al gauw rees het plan om de Centrale bibliotheek in het Heerenlogement onder te brengen, in combinatie met nieuwbouw.

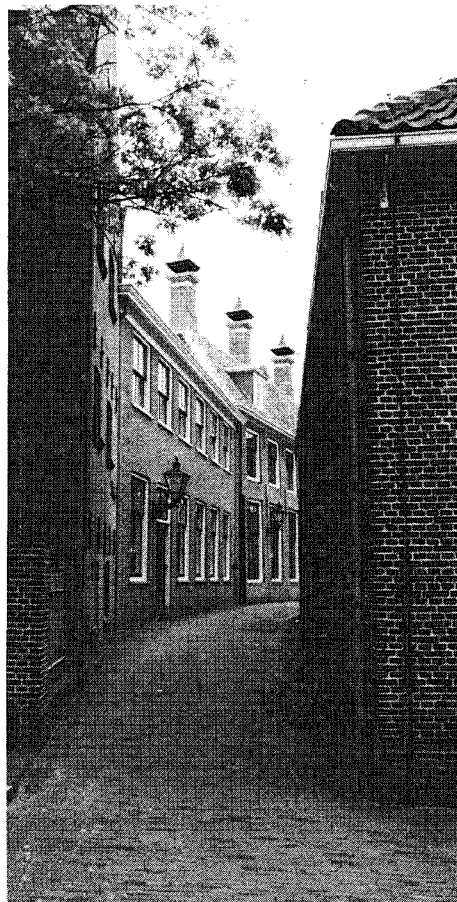
De restauratie, renovatie en nieuwbouw van dit stadsgedeelte omvat de volgende onderdelen. Gerestaureerd werden het Heerenlogement, het Koetshuis en het daartegenoverliggende pand (de Burchtzalen), het Poortgebouw, alsmede enkele gevels aan de Nieuwstraat en Hooglandse Kerkgracht. In de laatste werden bovendien enkele woningen en appartementen gerenoveerd. Het hele plan vergde natuurlijk een intensieve samenwerking tussen diverse instanties; vele gemeentelijke afdelingen, monumentenzorg, C.R.M., en de Stichting Openbare Bibliotheek Leiden. Het hele project heeft uiteindelijk ruim 15 miljoen gulden gekost.

De nieuwbouw bestaat uit de uitleen achter de woningen aan de Nieuwstraat en sluit aan op het Heerenlogement. Aan de zijde van het Burchtplein is de gevel van de nieuwbouw in historiserende stijl opgetrokken. De gootlijst verspringt en het schilddak is iets lager dan dat van het logement. De gebruikte steensoort, het metselwerk en het ritme van de raampartijen zijn verschillend. Natuurlijk licht, evenals het uitzicht op de omgeving speelden bij het ontwerp een heel belangrijke rol. De nieuwbouw heeft gedeeltelijk een verdieping, welke door de grote raampartijen iets heeft van een orangerie of kas. Vanuit deze studieruimte heeft men een prachtig uitzicht op de Hooglandse Kerk, de Burcht en de binnenplaats van het logement.

RESTAURATIE

Bij de restauratie is ernaar gestreefd het *Heerenlogement* zoveel mogelijk terug te brengen in de 17e eeuwse situatie. Vele aanbouswels, vooral op de binnenplaats, werden verwijderd en de kamers kregen merendeels de oude afmetingen terug, waarbij uiteraard rekening werd gehouden met de nieuwe gebruiker. De opdracht was niet eenvoudig, een bibliotheek heeft uiteindelijk een aantal specifieke eigenschappen, zoals een grote uitleen, koffiekamers, studie- en dienstruimten. Het hele project, evenals de nieuwbouw, werd uitgevoerd door het bureau *Van der Sterre-Peetoom* (ook verantwoordelijk voor de restauratie van de Hooglandse Kerk). Van der Sterre overleed terwijl

De nieuwbouw (links op de foto) van de bibliotheek, gezien vanuit steeg vanaf Oude Rijn richting Burchtplein. (Foto Annemarie ten Cate)

het werk in volle gang was. Het werk werd voortgezet o.l.v. zijn medewerkers de architect *L. Verboom* en *N. van Beelen*, opzichter-tekenaar.

Bijna de hele begane grond is toegankelijk voor het publiek, terwijl de kamers op de verdieping zijn ingericht als dienstruimten voor directie en personeel. Rond de binnenplaats was er oorspronkelijk langs twee vleugels (z/w en z/o) een galerij met een houten tongewelf. In de noordoostelijke vleugel met één bouwlaag was vroeger de keuken. Deze werd verwijderd en vormt nu middels drie grote openingen de verbinding tussen de nieuwbouw en het logement. De resten van de n/w muur aan de kant van de binnenplaats leverden te weinig informatie om tot een historisch verantwoorde reconstructie te komen. Van der Sterre ontwierp een gang, gelijkend op de bestaande. Hierbij moet worden aangetekend, dat de omloop rond de binnenplaats een praktisch nut heeft; namelijk de makkelijke toegankelijkheid voor het publiek van de hele begane grond. De muur aan de binnenplaats kreeg dezelfde raam

indeling als de andere. Er werd met modern materiaal gewerkt; bakstenen en metselwerk verschillen bijvoorbeeld. Een leek zal het verschil echter niet opvallen. In feite is er sprake van een vorm van 'geschiedvervalsing' en het is de vraag of het verschil tussen 'oud' en 'nieuw-oud' niet duidelijker aangegeven had mogen worden.

De binnenplaats, toegankelijk voor publiek en voorzien van banken en stoelen heeft iets van een kloosterhof en zal in de zomer voor de bibliotheek en haar publiek een extra leesruimte vormen.

Bij de brand is ook de monumentale eikenhouten trap in de hal verloren gegaan. Gelukkig bleek deze goed gedocumenteerd en was het mogelijk een exacte copie te maken. De grote schouw is nagemaakt naar een 17e eeuwse voorbeeld. Oorspronkelijk zullen bijna alle vertrekken een schouw gehad hebben. Sommige zijn teruggebracht, en waar dat niet het geval is, werd duidelijk in de muren en balklagen aangegeven waar de rookkanalen hebben gezeten. Een van de karakteristieken van een logement zijn de vele schoorstenen op het dak. Het Heerenlogement telt er nu weer vijf.

OVERAL OUDE BOUWSPOREN

Overal zijn oude bouwsporen in muren en plafonds herkenbaar. Zo ook in de 'koffiekamer-voor-niet-rokers', die oorspronkelijk uit drie kleine kamers bestond, vandaar ook dat er drie deuren naar de gang leiden. In de muren werden de plaatsen aangegeven waar de twee scheidingswanden hebben gestaan. De 'koffiekamer-rokers' en achterliggende ruimten maken geen deel meer uit van het logement maar bevinden zich in de oude ijzerwinkel van Van der Heide (Nieuwstraat 2).

Al het houtwerk in het Heerenlogement is in dezelfde kleur bruin geschilderd, een kleur die zowel op enkele balken als op de enige originele deur (die naar de kelder) is aange-